

РОЛЬ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ЧИННИКІВ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

У статті розкрито сутність психолінгвістичних чинників у розвитку комунікативних умінь і навичок студентів. Проаналізовано механізм творення рецептивних (слухання (аудіювання) й читання) і продуктивних (говоріння й письмо) видів мовленнєвої діяльності, структура яких подана в тісному взаємозв'язку. Доведено важливість урахування психолінгвістичних основ у формуванні професійно-комунікативної компетентності студентів.

Ключові слова: комунікативні вміння й навички; мовленнєва діяльність; рецептивні й продуктивні види мовленнєвої діяльності; професійно-комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до формування фахівця передбачають оновлення змісту навчання, що пов'язане з приєднанням України до Болонського процесу, розширенням міжнародних зв'язків, інтеграцією та інтернаціоналізацією світової вищої освіти. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», Державної національної програми «Освіта (XXI століття)», Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, концепцій мовної освіти пріоритетним завданням вищої школи в Україні є підготовка фахівця, який має високий рівень професійно-комунікативної компетентності. Зміщення акценту на розвиток умінь комунікації у професійній сфері є потребою сьогодення, оскільки передбачає вміння використовувати набуті знання задля реальних професійно-комунікативних цілей.

Недостатність уваги до формування й удосконалення вмінь і навичок комунікації в системі професійної освіти призводить до того, що рівень підготовки випускників не відповідає вимогам, які висувають роботодавці. Ефективний комунікативний розвиток передбачає передусім усвідомлення психолінгвістичних чинників розвитку комунікативної компетентності студентів, серед яких виділяємо: розуміння психологічної сутності формування вмінь і навичок комунікації, знання особливостей протікання процесів сприйняття й породження мовлення, володіння рецептивними (слухання й читання) і продуктивними (говоріння й письмо) видами мовленнєвої діяльності.

Аналіз актуальних досліджень. Вагомий внесок у дослідження комунікативних умінь і навичок студентів зробили лінгвісти й психолінгвісти Ф. Бацевич, Л. Виготський, В. Григор'єва, М. Жинкін, І. Зимня, О. Кубрякова, О. Леонт'єв, І. Синиця, С. Фоломкина, С. Рубінштейн, О. Шахнарович, Л. Щерба та ін. Нині й у лінгводидактиці вищої школи спостерігається значний інтерес до цієї проблеми, про що свідчать

дослідження З. Бакум, І. Дроздової, А. Богуш, О. Любашенко, Л. Мацько, Т. Симоненко, М. Пентилюк.

Незважаючи на чималу кількість наукових розвідок із зазначеної теми, її актуальність, аналіз психолінгвістичних чинників формування комунікативних умінь і навичок студентів ще не був предметом окремого наукового дослідження, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті – визначити основні психолінгвістичні чинники розвитку комунікативних умінь і навичок студентів, які лежать в основі формування професійно-комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Для визначення основних комунікативних умінь і навичок студентів ми враховували сутність і структуру **професійно-комунікативної компетентності**, під якою розуміємо здатність встановлювати та підтримувати контакти в професійній сфері в результаті засвоєння теоретичних знань з мовних та фахових дисциплін, оволодіння комунікативними вміннями й навичками за наявності мовних здібностей та певного професійного досвіду.

Аналіз модифікацій існуючих моделей цієї компетентності допоміг установити структуру означеної компетентності майбутніх фахівців, що має, на нашу думку, такі складники: мовна, мовленнєва, термінологічна, прагматична, стратегічна, предметна, соціокультурна та риторична. На підставі цього системний розвиток комунікативних умінь і навичок передбачає володіння студентами орфоепічними, лексичними, граматичними, орфографічними, пунктуаційними та стилістичними нормами української мови (мовна компетентність), термінологічним апаратом свого фаху (термінологічна компетентність), використання набутих знань у різних видах професійної мовленнєвої діяльності (мовленнєва компетентність), умінь накопичувати й обробляти фахову інформацію (предметна компетентність), наявності умінь співвідносити мовні засоби із завданнями та умовами спілкування (прагматична і стратегічна компетентність),

уміння організувати мовленнєве спілкування з урахуванням соціальних норм поведінки та комунікативної доречності висловлювання (соціокультурна компетентність), уміння засобами мови впливати на співрозмовника (риторична компетентність).

Опрацювання літератури з психолінгвістики, психології та лінгводидактики дало підстави під **комунікативними вміннями майбутніх фахівців** розуміти вміння, засновані на ґрунтовній теоретичній підготовці (тобто теоретичних знаннях), що дозволяє *творчо* використовувати комунікативні знання й навички для передачі та обміну інформацією з метою забезпечення ефективної професійної діяльності. У свою чергу **комунікативні навички** майбутніх фахівців визначаємо як автоматизовані комунікативні дії, що не потребують свідомого контролю і спеціальних вольових зусиль та сприяють швидкому встановленню контакту в різних ситуаціях професійного спілкування. Зазначимо, що комунікативні вміння й навички будемо розрізняти за ступенем оволодіння мовним матеріалом студентами і складністю комунікативних дій.

Визначальним чинником розвитку комунікативних умінь і навичок виступає мовленнєва діяльність, яка забезпечує процеси сприйняття й породження тексту. Теорію мовленнєвої діяльності розробляли Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Кубрякова, О. Леонтьєв, А. Лурія, О. Шахнарович. До цієї проблеми зверталися лінгвісти й лінгводидакти І. Гальперін, О. Гойхман, О. Казарцева, М. Пентилюк, І. Синиця, Л. Щерба та ін. Цінною є думка О. Казарцевої, яка стверджує, що говорити про мовленнєву діяльність ми можемо тільки тоді, коли розглядаємо її в межах комунікації, «оскільки ми говоримо не для того, щоб сказати, а з метою щось повідомити, вплинути на когось, виявити увагу та інше» [3, с. 31]. Мовленнєву діяльність услід за І. Зимньою розуміємо як «активний, цілеспрямований мотивований предметний процес видачі й отримання сформульованої за допомогою мови думки, інформації, що спрямована на задоволення комунікативно-пізнавальних потреб людини в процесі спілкування» [2, с. 72]. Залежно від спрямованості мовленнєвої дії на сприйняття або породження висловлювання вчені виділяють рецептивні, що забезпечують прийом й переробку інформації (слухання й читання), та продуктивні, орієнтовані на породження інформації (говоріння й письмо), види мовленнєвої діяльності.

Процес розвитку комунікативних умінь і навичок студентів передбачає сприйняття й розуміння матеріалу під час лекцій та самостійної роботи з навчальним матеріалом, а продукування власних висловлювань відбувається після опрацювання цього матеріалу на практичних заняттях. Важливими для розвитку комунікативних умінь і навичок студентів є вдосконалення процесів сприйняття мовлення – слухання й читання.

Процеси сприйняття й породження мовлення розглядаємо в тісному взаємозв'язку, що, на думку В. Статівки, є найбільш ефективним шляхом оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями [7, с. 6].

У методиці формування комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців чільне місце посідає **слухання (аудіювання)** як один із рецептивних видів мовленнєвої діяльності. За свідченням психологів,

психолінгвістів та методистів (Т. Адам'янець, Ф. Бацевич, О. Горошкіна, І. Гудзик, І. Зимня, В. Ільїна, Є. Пассов, І. Синиця), цей процес є головним критерієм ефективної комунікації. Для професійної діяльності майбутніх фахівців важливо володіти різними видами аудіювання: активним (рефлексивним) і пасивним (нерефлексивним), ознайомлювальним, детальним, критичним і вдумливим, серед яких одні види вимагають детального опрацювання у закладах вищої освіти, інші – удосконалення. Так, окремої уваги потребує розвиток техніки рефлексивного аудіювання: з'ясування, дослісного повторення, перефразовування і резюмування, оскільки це забезпечує зворотний зв'язок процесу комунікації та якнайкраще сприяє порозумінню між співрозмовниками.

Не менш важливим рецептивним видом мовленнєвої діяльності є **читання**. На важливості цього виду діяльності наголошували такі дослідники, як Н. Бондаренко, О. Андрєєв, В. Григор'єва, І. Зимня, Л. Златів, С. Фоломкіна, Г. Шелехова. Особливо актуальним читання є на сучасному етапі університетської освіти, де за вимогами кредитно-модульної системи більшість часу відведено на самостійне опрацювання навчального матеріалу. Крім того, уміння грамотно читати сприяє ефективному процесу вирішення професійних завдань, оскільки багато інформації студенти здобувають самостійно за першоджерелами або в мережі Інтернет. У процесі професійно-комунікативної підготовки потрібно зосереджувати увагу й на вдосконаленні різних видів читання: ознайомлювального, вивчального, вибіркового, поглибленого (або критичного), оглядового, пошукового, швидкого, основа яких була закладена ще в школі.

Головною метою аудіювання й читання є отримання нової інформації, тому більшість учених наголошують на спільній структурі цих двох процесів. Спираючись на дослідження В. Григор'євої, І. Зимньої, В. Мерзлякова [1], виділимо основні структурні рівні процесів аудіювання й читання.

Спільною потребою процесів аудіювання й читання є пізнавальна, метою – одержання потрібної інформації, тому першим рівнем є *мотиваційно-спонукальний*. Наявність чіткої мотиваційної сфери свідчить про високий рівень розвитку внутрішніх інтелектуально-пізнавальних мотивів як стимулу до активного розвитку рецептивних комунікативних умінь і навичок студентів. Саме така настанова спрямована на смислове сприйняття тексту, а не на формальне його вираження, завдяки чому студенти засвоюють нові наукові відомості, професійну лексику, можуть аналізувати, синтезувати сприйняту інформацію, а головне – правильно її інтерпретувати. Важливо, щоб студенти вміли усвідомлювати мотив (намір) мовленнєвої діяльності.

Уваги під час розвитку комунікативних умінь і навичок потребує другий рівень (*орієнтовно-дослідний*), що відповідає за сприйняття усного чи писемного мовлення. У психології розрізняють два рівні (види) сприйняття, розуміння тексту: рівень значення (розуміння) та рівень смислу (інтерпретація). На першому рівні встановлюються значення мовних одиниць у їх безпосередньому взаємозв'язку, на другому відбувається смислове сприйняття тексту як цілісного мовленнєвого висловлювання.

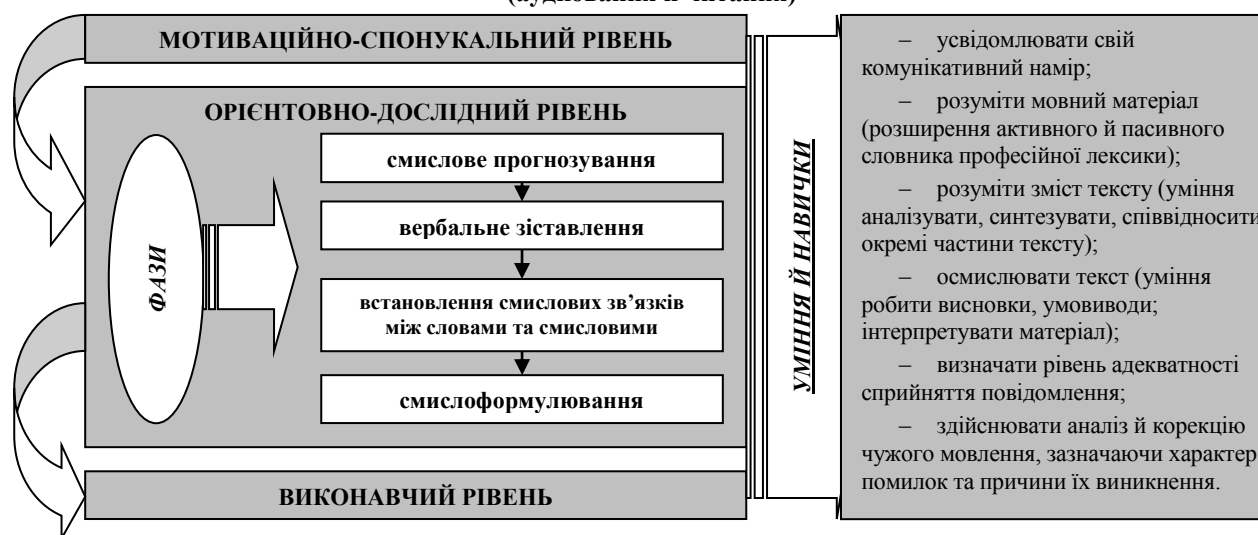
На третьому (виконавчому) етапі відбувається аналіз самого процесу сприйняття інформації щодо його результативності. Як будь-яка мовленнєва діяльність, читання й слухання спрямовані на отримання певного результату, а таким результатом є розуміння смислового змісту повідомленого та виникнення зворотного зв'язку. На цьому етапі одночасно відбувається контроль щодо рівня адекватності сприйняття. Найвищим показником сформованості рецептивних

видів мовленнєвої діяльності є вміння здійснювати аналіз й корекцію сприйнятого усного чи писемного тексту, зазначаючи характер помилок та причини виникнення з метою попередження їх у власному мовленні.

Представимо схематично окреслені рівні формування рецептивних видів мовленнєвої діяльності та виділимо на їх основі вміння й навички, що залежать від рівня сприйняття інформації.

Схема 1

Рівні формування рецептивних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання й читання)

Одночасно з удосконаленням рецептивних видів мовленнєвої діяльності відбувається активний розвиток продуктивних видів, до яких належить творення власних усних (говоріння) та писемних (письмо) висловлювань. Первинним продуктивним видом мовленнєвої діяльності вважається **говоріння**, – процес «озвучення думки, кодовий перехід з мисленнєвого коду, з коду внутрішнього мовлення, що передує усному висловлюванню, на звуковий (акустичний) код, на код фонетичний» [5, с. 34]. Відомо, що говоріння забезпечує усне спілкування в двох формах: діалогічному (полілогічному) й монологічному мовленні.

Фахівці частіше послуговуються діалогічним мовленням, оскільки без цієї форми мовлення неможлива будь-яка професійна діяльність, проте активно використовується й монологічне під час лекцій, публічних виступів, доповідей, промов. Розрізняють різні види діалогу, вибір якого зумовлюється метою, темою, умовами, обставинами спілкування, суб'єктивними якостями мовців. Для професійної діяльності найбільш вживаним є діловий діалог, оскільки саме він призначений для професійної взаємодії між двома або кількома співрозмовниками. М. Пентиліук щодо цього додає: «Діловий діалог застосовують в офіційно-ділових стосунках, що визначаються безособовістю, стереотипністю, відсутністю емоційного забарвлення. Йому властиві конкретність змісту й абстрактність засобів вираження» [6, с. 56].

На думку багатьох учених, монологічне мовлення має більш складну композиційну структуру, потребує завершеності думки, суворішого дотримання граматичних правил, чіткої логіки та послідовності під час

викладу думок. Монологи є організованим різновидом мовлення, оскільки мовець наперед планує чи програмує не лише окреме слово, речення, а й увесь процес мовлення, увесь монолог загалом, іноді подумки, а іноді у вигляді плану чи конспекту.

У контексті цього студенти повинні вільно володіти **письмом**, під яким розуміємо систему умовних лінійних (графічних) знаків, за допомогою яких передаються окремі складники мови, і процес висловлювання думок, таким чином, відбувається в **писемній** формі. Уміння писати розкривається через уміння грамотного, чіткого, аргументованого писемного викладу текстів професійного спрямування.

Процеси говоріння й письма мають спільні механізми творення, оскільки обидва є процесами породження мовлення. Нині існує безліч теорій і моделей породження мовлення, які досить близькі за своїм змістом (теорії Ч. Осгуда, Дж. Міллера і Н. Хомського, Л. Виготського, О. Леонтєва, А. Лурія), але більше доповнюють, ніж суперечать одна одній. Традиційно модель породження висловлювання (говоріння й письмо) відрізняється від моделі сприйняття й подальшої переробки мовлення (слухання й читання). Так, О. Леонтєв, спираючись на дослідження Л. Виготського та А. Лурії, конкретизує процес породження мовлення, що, на його думку, складається з п'яти частин: 1) механізм мотивації та ймовірного прогнозування мовленнєвої діяльності; 2) механізм програмування мовленнєвої діяльності; 3) механізм переходу від плану програмування до граматико-синтаксичної структури речення; 4) механізм пошуку потрібного слова за семантич-

ними та звуковими ознаками; 5) механізм забезпечення реального звучання мови [4, с. 57]. Але деякі вчені, зокрема А. Богуш, В. Григор'єва, І. Зимня, В. Мерзляков, зважаючи на те, що головною метою мовленнєвої діяльності є сприйняття та породження тексту, наголошують на спільній структурі цих двох процесів. Так І. Зимня, аналізуючи психологічний зміст говоріння як виду мовленнєвої діяльності, визначає такі етапи: мотиваційно-спонукальний, аналітико-синтетичний, реалізуючий, контролюючий [2].

На першому рівні – *мотиваційно-спонукальному* – відбувається поєднання мотиву й комунікативного наміру, що розглядається як задум попереднього висловлювання, стратегія мовленнєвого спілкування. На цьому етапі, за словами І. Зимньої, визначається роль мовця як учасника спілкування, визначається характер та мета мовленнєвої дії [2, с. 63]. Для цього студенти повинні вмійти орієнтуватися в ситуації спілкування, комунікативному завданні, у меті, в особистості співрозмовника.

Другий рівень – *орієнтовно-дослідний* – включає дві фази: смислоутворювальну та формувальну, де відбувається процес формулювання думки засобами мови. Перша фаза формулює смислову й логічну побудову висловлювання, а друга передбачає власне граматико-синтаксичне оформлення думки. За концепцією О. Леонт'єва, на цьому етапі відбувається програмування мовленнєвої діяльності, перехід від плану програмування до граматико-синтаксичної структури речення та пошук потрібного слова за семантичними та звуковими ознаками [4, с. 57].

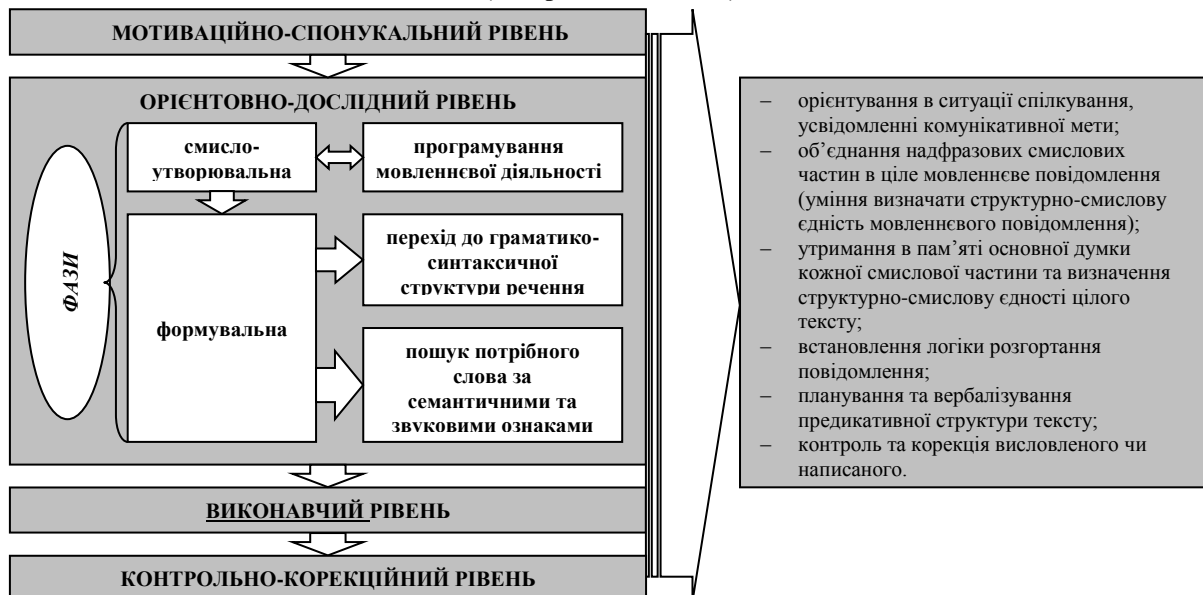
На третьому – *виконавчому* – рівні відбувається перехід у зовнішнє мовлення, що спрямоване до інших людей в усній та писемній формах, передає думки співрозмовникові й забезпечує розуміння його думок, а отже, відбувається комунікативний акт.

Для формування комунікативних умінь О. Леонт'єв обґрунтовує важливість механізмів контролю змісту та мовної правильності висловлювання [4, с. 133], тому четвертим рівнем породження мовлення окремо виділяємо контроль і корекцію мовленнєвої діяльності (*контрольно-корекційний*). На цьому етапі відбувається розвиток умінь студентів контролювати зміст висловленого чи написаного тексту з погляду його адекватності комунікативній ситуації, контроль за мовною правильністю висловлювання забезпечує свідоме ставлення студентів до оволодіння мовною компетентністю (вільний добір мовних засобів, дотримання норм літературної мови). Вважаємо, що контроль здійснюється на всіх етапах породження висловлювання і може реалізовуватися не тільки як підсумковий (який, безперечно, є найважливішим), але й як попередній (полягає в попередженні та усуненні тих помилок, які з'являються в процесі переходу внутрішнього мовлення в розгорнуте зовнішнє), поточний (контролювати логіку своїх думок, своєчасно помічати помилки та недоліки у змісті та мовному оформленні). Контроль є необхідною ланкою породження висловлювання та потребує спеціальної роботи зі студентами для вдосконалення комунікативних умінь і навичок.

Представимо схематично рівні формування продуктивних видів мовленнєвої діяльності (схема 2).

Схема 2

Рівні формування продуктивних видів мовленнєвої діяльності (говоріння й письмо)

Усвідомлення студентами й викладачами всіх етапів сприйняття й породження фахового тексту сприятиме формуванню комунікативних умінь і навичок студентів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз наукових праць учених дозволяє визначити, що ефективний розвиток комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців пов'язаний

зі знанням психологічної природи формування вмінь і навичок комунікації, розумінням сутності психічних процесів сприйняття та породження мовлення, усвідомленням особливостей формування рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності та психічних процесів, що їх супроводжують (мислення, пам'ять, увага). Важливу роль при цьому відіграють мовленнєві й

комунікативні здібності, завдяки яким студенти можуть чітко, зрозуміло висловлювати свої думки за допомогою вербальних і невербальних засобів, знаходити підхід до співрозмовника й налагоджувати з ним контакт.

Успішному розвитку комунікативних умінь і навичок студентів сприятиме розуміння сутності психічних процесів, серед яких важливу роль відіграють мислення, пам'ять, увага, а також мовленнєві й комунікативні здібності.

Список використаних джерел

1. Григорьева В. П., Зимняя И. А., Мерзлякова В. А. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности. Москва : Русский язык, 1985. 116 с.
2. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. Москва : Просвещение, 1985. 160 с.
3. Казарцева О. М. Культура речевого общения : теория и практика обучения : учебное пособие для студентов. Москва : Изд-во «Флинта», «Наука», 1999. 496 с.
4. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл ; СПб : Лань, 2003. 287 с.
5. Львов М. Р. Основы теории речи : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2000. 248 с.
6. Пентилюк М. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
7. Стативка В. И. Взаимосвязанное обучение умениям речевой деятельности : монография. Сумы : Редакционно-издательский отдел СумГПУ им. А. Макаренко, 2004. 332 с.

Т. А. Денищич,

ЧНУ им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

РОЛЬ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

В статье раскрывается сущность психолингвистических факторов в развитии коммуникативных умений и навыков студентов. Проанализировано механизм образования рецептивных (слушание (аудирование) и чтение) и продуктивных (говорение и письмо) видов речевой деятельности, структура которых подана в тесной взаимосвязи. Доказано важность учета психолингвистических основ в формировании профессионально-коммуникативной компетентности студентов.

Ключевые слова: коммуникативные умения и навыки; речевая деятельность; рецептивные и продуктивные виды речевой деятельности; профессионально-коммуникативная компетентность.

T. Denyshchych,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

PSYCHOLINGUISTIC FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF STUDENT COMMUNICATIVE ABILITIES AND SKILLS

Shift in emphasis towards the development of professional communicative abilities is the necessity of the present as it involves the ability to apply the obtained knowledge for some real professional communicative goals. Lack of attention to the development and improvement of abilities and skills of communication in the system of professional education results in the fact that the preparation level of graduating students does not meet employers' demands.

By communicative abilities we mean future specialists' abilities based on good theoretical training (theoretical knowledge) that allow to creatively use communicative knowledge and skills for information transmission and exchange to provide an effective professional activity. Then we determine future specialists' communicative skills as communicative actions that do not need any conscious control and special conations and assist rapid establishment of contact in different situations of professional communication.

We distinguish communicative abilities and skills according to the degree of language material acquisition by students and complicity of communicative actions. Effective communicative development envisages the realization of psycholinguistic factors of the development of students' communicative competence which are: understanding of psychological essence of the development of communicative abilities and skills, knowledge of the features of speech production and perception, having receptive (listening and reading) and productive (speaking and writing) kinds of speech activity. The primary objective of listening and reading is gaining new information, that is why most scientists point out that they have a similar general as their structural levels are: motivational-incentive, indicative-research, executive.

If students and teachers know all the stages of perception and production of a professional text, students' communicative abilities and skills will develop.

Key words: communicative skills; speech activity; receptive and productive types of speech activity; professional and communicative competence.

Рецензенти: Мещанінов О. П., д-р пед. наук, професор;

Гришкова Р. О., д-р пед. наук, професор.